

Krystyna Sulwińska

Dziewiętnastowieczna Agenda kościelna z Ligotki Kameralnej

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy 3/3, 155-160

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KRYSTYNA SULWIŃSKA

*Emerytowana nauczycielka Policealnego Studium Zawodowego
Informacji Naukowej w Zespole Szkół Ekonomicznych w Chorzowie*

DZIEWIĘTNASTOWIECZNA AGENDA KOŚCIELNA z LIGOTKI KAMERALNEJ

W 2009 roku ukończono redakcję *Kroniki ewangelickiego zboru a.w. w Ligotce Kameralnej 1782-1961* i wykonano kilka egzemplarzy w formie wydruku komputerowego. Dwa z nich złożono w Biblioteczce Śląskiej i Książnicy Cieszyńskiej. Tom I *Kroniki* w części pierwszej zawiera zapiski księży pastorów ligockich z XVIII i XIX wieku, w części drugiej znajdują się uzupełnienia tych zapisów doprowadzone do roku 1918 przez ks. Jana Unickiego (1894-1991), szóstego pastora zboru. T. II dotyczy lat 1919-1961. Jest to dokładny opis działalności zboru opracowany na podstawie spuścizny ks. Jana Unickiego – rocznych sprawozdań dla władz kościelnych, licznych publikacji w czasopiśmie i notatek pozostałych w rękopisie. *Kronika* jest wzbogacona życiorysami duchownych i świeckich pracowników zboru oraz notatkami o ważnych wydarzeniach historycznych i życiu codziennym mieszkańców Zaolzia. Całość opracowała Janina Unicka, córka pastora Jana Unickiego.

Ligotka Kameralna (obecnie Komorni Lhotka) jest miejscowością położoną u podnóża Beskidów, 13 km na południowy zachód od Cieszyna. Notowana w źródłach już w połowie XV wieku, w XVI wieku była siedzibą wojewody wałaskiego Księstwa Cieszyńskiego. W XVII wieku liczba ludności podwoiła się, zdziesiątkowana została jednak przez zarazę na początku XVIII wieku. W 1782 roku zbudowano ewangelicki dom modlitwy, szkołę, farę i domek kościelny, w połowie XIX wieku dobudowano wieżę. Pod koniec XIX wieku Ligotka została miejscowością letniskową. Na początku XX wieku powstały tu dwa zakłady dobroczynne: „Betezda”, założony przez ks. Karola Kulisza i „Sarepta”, ustanowiony przez ks. Jana Unickiego. Po I wojnie światowej Ligotka Kameralna znalazła się w granicach ówczesnej Czechosłowacji.

W XVI wieku Księstwo Cieszyńskie zostało szybko opanowane przez idee reformacji. Książę cieszyński Waclaw III Adam (1524-1579), jego żona Katarzyna Sydonia (1539-1594) i ich syn Adam Waclaw

(1574-1617) byli protestantami. Gdy jednak ten ostatni w 1610 roku przeszedł na katolicyzm, kościoły przejęli duchowni katoliccy. Po śmierci Marii Teresy tron habsburski objął jej syn Józef II. W 1781 roku wydał patent tolerancyjny pozwalający ewangelikom zakładać zbory ewangeliczne, budować domy modlitwy i szkoły ewangeliczne oraz powoływać pastorów i nauczycieli.

Już w styczniu 1782 roku z prośbą o pozwolenie na budowę domu modlitwy w Ligotce Kameralnej udał się do Wiednia „mąż wielce zasłużony” – Jan Wałach, miejscowy kowal. Pozwolenie zostało wydane w marcu, do budowy przystąpiono w maju. Pierwsze nabożeństwo odbyło się w październiku 1793 roku. Kościół zbudowano głównie ze składek ludności. Sprawozdanie finansowe i szczegółowa historia budowy opisana jest w *Kronice*, zainicjowanej przez pierwszego pastora ks. Stephana Nicolaydesa (1743-1808). Gdy zmarł drugi pastor, ks. Chrystyan Raschke (1765-1837), przystąpiono do poszukiwań kandydata na jego następcę, chodząc „na wyczuwy”, czyli biorąc udział w nabożeństwach i słuchając kazań w innych zborach. Trzecim pastorem został ks. Jerzy Philippek (1803-1858), urodzony w Łąkach nad Olzą, wykształcony w Cieszynie i we Wiedniu, dotychczasowy pastor w Jaworzu koło Bielska. Przybywszy do Ligotki, wprowadził liturgię według *Agendy zboru ligotskiego 1837*.

Agenda zachowała się do dziś. Jak wynika z notatki proveniencyjnej umieszczonej na odwrocie strony tytułowej: „Tę agendę dał napisać Ks. Jerzy Philippek w roku 1837. Napisał ją organista zboru ligockiego i nauczyciel szkoły ligockiej Jerzy Brzeżek¹ (jak wykazuje charakter rękopisu). Zapłacono ją z kasy zborowej kwotą 6 florenów. Ligotka Kameralna, 2 grudnia 1953. Ks. Jan Unicki” (Unicka, 2009).

Agenda ma grafie łacińską z elementami grafii gotyckiej na stronie tytułowej, napisana została gęsim piórem na czerpanym papierze. Liczy 95 kartek formatu 22,5 x 19 cm, zapisanych dwustronnie. Tekst umieszczony jest w ramkach narysowanych podwójną linią. Oprawa XX-wieczna. Można przypuszczać, że wykonano ją właśnie w 1953 roku, dokonując równocześnie konserwacji.

Agenda (od łac. agere działać, spełniać) to księga liturgiczna, zbiór modlitw i obrządków kościelnych. Zawiera niespełna 300 tekstów modlitw zebranych w 7 rozdziałach. Rozdział I *Kollekty lub krótkie*

¹ Jerzy Brzeżek, urodzony w 1810 roku w Trzanowicach, nauczyciel i organista w Ligotce Kameralnej. Z przekazów ustnych wiadomo, że prócz *Agendy* przepisał również śpiewnik, którego jednak nie udało się odnaleźć. Zmarł w roku 1852. Pochowany został na ligockim cmentarzu przy kościele. Jego grób zdobi żelazny krzyż, który ufundowali uczniowie. Napis na przedniej stronie krzyża brzmi: „Tu odpoczywa Jerzy Brzeżek, szkolny nauczyciel przez 20 lat w Ligotce, umarł w 42 r. wieku swego Dnia 18. grudnia 1852”. Z drugiej strony pomnika widnieje zaś napis: „Wdzięczność uczniów jego postawiła mu ten pomnik” (Unicka, 2009).

modlitwy i rozdział II *Modlitwy dłuższe* dzielą się na niedzielne, świąteczne, pokutne i okolicznościowe oraz pogrzebowe. Rozdziały III-VI dotyczą konfirmacji, spowiedzi i Wieczerzy Pańskiej, małżeństwa oraz chrztu. Rozdział VII poświęcony jest macierzyństwu. Zamieszczony niżej spis treści pozwala zorientować się w charakterze dzieła napisanego piękną polszczyzną.

Agenda służyła zborowi przez ponad 100 lat. Świadczą o tym liczne poprawki, skreślenia i uzupełnienia. Najwięcej poprawek naniósł następca ks. Philippka – ks. Jerzy Heczko (1825-1907), czwarty pastor zboru². Poprawki widnieją na większości stron i dotyczą głównie ortografii i słownictwa. Głoska *j* oddawana jest graficznie za pomocą litery *j* zamiast dotychczas występującej litery *i* lub *y*: w nagłosie np. *iak* – *jak*, *iedynie* – *jedynie*, w wygłosie np. *niechay* – *niechaj*, w środku wyrazu przed spółgłoską np. *Oycze* – *Ojczy*, *dobrodzieystwo* – *dobrodziejstwo*, *spokoynie* – *spokojnie*, *przyidź* – *przyjdź*, *twoie* – *twoje*, *maiątki* – *majątki*. Czasowniki, których temat kończy się na spółgłoskę *k* lub *g*, np. *mog-e*, w bezokoliczniku mają końcówkę *-c móc* zamiast dotychczasowego *módcz*. Łączna pisownia przyimków zmienia się na rozdzielną np. *wsercach* – *w sercach*, *znaszym* – *z naszym*, *wtych* – *w tych* i in. Poprawki odzwierciedlają dyskusję toczoną w XIX wieku nad zagadnieniami ortograficznymi w polszczyźnie, której wynikiem były uchwały Akademii Umiejętności z 1891 roku. Zmieniane jest też słownictwo, np.: *rozdrogi* – *bezdroża*, *pożegnanie* – *błogosławieństwo*, *wyszpieguj* – *doświadcz*, *wzdyż* – *wszak*, *rok niemodny* – *rok nieurodzajny*.

Agenda daje też obraz zmian języka polskiego w II połowie XIX wieku. Na początku XX wieku nie mówiło się już i nie pisało „Serdeczna dzieka niech będzie Tobie wdawana, Oycze niebieski za źróddło zbawienney znajomości, któreś nam przez słowo Twoje św. otwrył” a „Serdeczne dzięki składamy Tobie Ojczy niebieski za źródło zbawiennej znajomości, któreś nam przez słowo Twoje Św. otworzył”.

Agenda kościelna dla zboru Ligotkiego 1837 to interesujący materiał do badań dla bibliologów, językoznawców, teologów oraz w szerokim rozumieniu kulturoznawców.

2 Ks. Heczko (1825-1907), czwarty pastor zboru w Ligotce Kameralnej, urodził się Lyżbicach, uczył się w Goleszowie, Cieszynie, Keżmarku i Lewoczy na Spiszu, w Modrej koło Bratysławy, Brnie. Został nauczycielem. Teologię studiował w Wiedniu (w czasie Wiosny Ludów). Po studiach był katechetą i nauczycielem w Bielsku oraz pastorem w Małopolsce. Zbór ligocki objął w 1859 roku. Był literatem. Pisał kazania i przemówienia. Wiele z nich wydał drukiem. Wydawał czasopismo „Ewangelik” – pierwsze w języku polskim ewangelickie czasopismo w ówczesnej Austrii. W 1860 roku wyszedł przygotowany przez niego *Modlitewnik czyli zbiór modlitew do nabożeństwa domowego i kościelnego chrześcian ewangelickich*, drugie wydanie 1904 roku. Najważniejszym jego dziełem jest *Kancyonał czyli śpiewnik dla chrześcian ewangelickich*. Wydanie pierwsze ukazało się w 1865 roku, 23 wydanie (ostatnie) – w roku 1983. W kancjonale znajduje się szereg pieśni oryginalnych, ułożonych przez autora (28 tych pieśni weszło do obecnie używanego w polskich zborach *Śpiewnika ewangelickiego*. Bielsko-Biała 2002) i wiele przetłumaczonych z innych języków, głównie z kancjonatu Jerzego Trzanowskiego *Cithara Sanctorum* (Unicka, 2009).

Zawartość Agendy kościelnej dla zboru Ligotskiego 1837**Rozdział I. Kolekty lub krótkie modlitwy**

- I. Kolekty niedzielne
 - Przed Kazaniem
 - Po kazaniu przed pożegnaniem
- II. Kolekty świąteczne
 - a) W czas Adwentowy
 - b) W Gody
 - c) Przy zakończeniu roku
 - d) W dzień nowego Lata
 - e) W dzień objawienia Chrystusowego
 - f) W święto ofiarowania Chrystusowego
 - g) W święto zwiastowania Maryi
 - h) W czas postny
 - W Zielony Czwartek
 - W Wielki Piątek
 - i) W wielkanoc
 - k) Na dzień wniebowstąpienia Pańskiego
 - l) Na Świątki
 - m) Na świętą Tróicę
 - n) W dzień św. Piotra i Pawła
 - o) W dzień Konfirmacye
 - p) Na dzień Tolerancye
 - q) W dzień dziękczynienia za żniwo
 - r) Przy zakończeniu roku kościelnem
- III. Kolekty pokutne i w wszelkiéy inney potrzebie
 - a) W dzień pokutny
 - b) Prośby o duchowne i cielesne potrzeby
 - O pokóy
 - O chleb powszedni, albo też o deszcz lub pogodę
 - O błogosławieństwo ku urodzajom ziemskim
 - O Pomoc w ratunek we wszystkíey biedzie
- IV. Kolekty pogrzebne
 - Przy pogrzebie osób w lecích podeszłych
 - Przy pogrzebie młodych osób
 - Przy pogrzebie dzieciaków małych

Rozdział II. Modlitwy dłuższe

- I. Modlitwy niedzielne
 - Po nabożeństwie rannym
- II. Modlitwy świąteczne

-
- W czas Adwentowy
 - W Gody
 - W dzień nowego Lata
 - W czas postny
 - W Zielony Czwartek
 - W Wielki Piątek
 - W wielkanoc
 - Na dzień wniebowstąpienia Pańskiego
 - Na Świątki
 - W dzień dziękczynienia za Żniwo
 - W roku z dobrym lub średnim
 - W roku nieurodnym
 - Na dzień Tolerancynie
 - W dzień pokutny
 - III. Modlitwy w osobliwych przypadkach
 - Modlitwa w czasie sucha
 - Modlitwa w długotrwałej mokości
 - Modlitwa po szkodliwym powietrzu lub gradu
 - Modlitwa po pożaru ognia
 - Rozliczne prośby i przyczyny
 - Za chore
 - Za pożegnanie
 - Za podróżnych
 - Za Brzemienne
 - Za Smętne
 - Podziękowanie
 - Za Komunikantów
 - IV. Modlitwy pogrzebne
 - Ogólne
 - Modlitwa przy pogrzebie młodego
 - Przy pogrzebie małego dziecięcia
 - Przy pogrzebie gospodarza
 - Przy pogrzebie starca
 - Przy pogrzebie zmarłego, który wiele cierpiał
 - Przy kładzeniu ciała martwego do grobu
 - Modlitwa Pańska

Rozdział III. O konfirmacji dzieci

Po konfirmacji przy spowiedzi

Rozdział IV. O Spowiedzi a Wieczery Pańskiej

Przy Absolucyi

Publiczne Wieczery Pańskiej odprawowanie

Nawiedzenie chorych

Rozdział V. O wiązaniu i pożegnaniu osób w stan małżeński wstępujących**Rozdział VI. Chrztu Św. odprawowanie****Rozdział VII. O Wywodzie Sześćniedziółki**

I Formularz. Na wywód albo pożegnanie Sześćniedziółki, która zdrowe dziecię szczęśliwie porodziła

II Formularz. Wywód Sześćniedziółki, której dziecię już umarło

III Formularz. Na pożegnanie Sześćniedziółki, której się nieszczęśliwie powiodło albo płód nieżywy miała

Formularz IV. Gdy przyniosą małe dziecię do kościoła, którego matka albo przy porodzie albo w położu umarła

Formularz V. Na wywód Sześćniedziółki, która nie w małżeństwie dziecię porodziła, a do kościoła przyszła, żeby pożegnana była

Bibliografia

Unicka J. (oprac.) (2009), *Kronika ewangelickiego zboru a. w. w Ligotce Kameralnej 1782-1961*. T. 1-2. Ligotka Kameralna.